

ՀՏԴ՝ 6.2

DOI: 10.52971/18294316-2021.1-84

Գ. ՍՐՎԱՆՁՏՅԱՆՑԻ ԳՐԱՌԱԾ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԸ
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ
Մարինե Խեմյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Բանալի բառեր՝ *սյուժե, մոտիվ, տարբերակ, նվիրատու, խորհրդատու, տարածաշրջան, կերպար, գործառույթ, հմայական արգելք:*

Հայ հեքիաթագիտությունն ընդգրկում է հեքիաթների գրառումը, հրատարակությունը և ուսումնասիրությունը, որոնք երբեք տարանջատված չեն եղել. գրառմանը զուգահեռ դրանք հրատարակվել և ուսումնասիրվել են: Հեքիաթների գրառումը մեզանում սկսվել է դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսից, որի հիմքը դրել է բանասեր, բանահավաք, ազգագրագետ Գարեգին Սրվանձտյանցը, ում գործունեությունն ազդակ է դարձել հայ ժողովրդական բանավոր ավանդության հետագա գրառման և պահպանման համար: Գ. Սրվանձտյանցն իր գրառած 35 հեքիաթները հրատարակել է «Մանանայ» (1876) և «Համով-հոտով» (1884) գրքերում:

Գ. Սրվանձտյանցի գրառած հրաշապատում հեքիաթներն ունեն որոշ ընդհանրություններ հայ ժողովրդական տարբեր տարածաշրջաններից գրառած և այլ ժողովուրդների հեքիաթների հետ. այդուհանդերձ դրանք առանձնանում են իրենց ինքնատիպությամբ:

Հոդվածում քննության են առնված մարդ և մարդակերպ (աստված, ծերունի, թագավոր, թագուհի, մայր, հայր, պառավ, դերվիշ, արքայադուստրը, դև և այլն), կենդանի (ձի, առյուծ, խոյ և այլն) ու թռչուն (արծիվ, ճնճըղուկ, աքաղաղ և այլն) խորհրդատուներն ու նվիրատուները, ինչպես նաև հերոսի ճանապարհին հանդիպող, աստծո կողմից ուղարկված գերբնական ընդունակություններով օժտված գործող անձինք:

Նախաբան. Հեքիաթի հերոսի գործողությունները խարսխվել են մարդու բազմադարյան գիտելիքների վրա և ուղեկցվել են հարակից կերպարների շարքով, որոնք նպաստել են հեքիաթի գլխավոր խնդրի լուծմանը: Այդպիսի կերպարների շարքին են դասվում նվիրատուներն ու խորհրդատուները, որոնք Սրվանձտյանցի հեքիաթներում հարուստ են իրենց բազմազանությամբ ու գործառույթներով:

Հատկանշական է, որ Սրվանձտյանցի գրառած որոշ հեքիաթներում գործառույթների առումով նույնանում են նվիրատուների ու խորհրդատուների մի շարք կերպարներ, ինչպիսիք են՝ աստված-ծերունի-դերվիշ-ճգնավոր, թագավոր-հայր, թագուհի-մայր-պառավ, արքայադուստր-աղջիկ-քույր, արքայազն-երիտասարդ, ճնճղուկ-աքաղաղ և այլն:

Սրվանձտյանցի գրառած որոշ հեքիաթներում որպես խորհրդատու և նվիրատու են հանդես գալիս կենդանիները և թռչունները, նրանք ունեն մարդկային հատկանիշներ, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի, նրա առաջ ծառայող վտանգների մասին և իրենց խորհուրդներով ուղղորդում են նրան: Կենդանիները և թռչունները երբեմն հերոսին օգնում են ի նշան երախտագիտության, նրանք անդրաշխարհի հետ որպես կապող օղակ լինելուց գատ՝ կարող են կանչի բանաձևով մոտենալ հերոսին (հերոսի կողմից փետուրը, բուրդը, մազը կրակին տալու միջոցով) և նրան դուրս բերել անելանելի իրավիճակներից:

Գ. Սրվանձտյանցի հեքիաթներում հանդես եկող **մարդ և մարդակերպ նվիրատու ու խորհրդատու կերպարներից** են աստված, թագակիր անձ (թագավոր, թագուհի, արքայազն, արքայադուստր), ծերունի, հայր, մայր, աղջիկ, պառավ, որսորդ, ճգնավոր, դերվիշ, պալատական, ջուլհակ, արաբ, դև:

Աստծո տեսանելի կամ անտեսանելի ներկայությունն առկա է Հայաստանի յուրաքանչյուր պատմաագագրական տարածաշրջանի հեքիաթների գերակշռող մասում: Հեքիաթի պլոտեի զարգացման ընթացքում հերոսը կամ ընդհանրապես ցանկացած գործող անձ բազմիցս առիթ է ունենում հիշելու աստծո անունը: «Օձեմանուկ և Արևմանուկ» հեքիաթում անգավակ թագավորը, տեսնելով ձագերով շրջապատված օձին, դիմում է աստծուն. «Տեր Աստուած, աս օձի՞ն չափ ալ չես նայիր ինձի ու անգաւակ կու տանջես իս»: Մտքի մէջն էր միշտ աս օձին վիճակը: Հէօքմէթ իլահի, միջոցէ մը յետոյ թագուհին կը զգայ, որ յղի է եւ ժամանակ հասնելուն՝ կը ծնի: Բայց տղային կէտը մարդ է, կէտը՝ օձ»¹: Ըստ Հանս Յորգ Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման՝ այս հեքիաթը դասվում է ATU 433B հեքիաթախմբին² և հանդես է գալիս T513 մոտիվով³, այն է՝ անգավակ թագուհու հղիացումը խնդրանքով և օձ գավակ ունենալը: Նույն մոտիվն է 1912 թ. Աշտարակում գրառած «Արևհատ և Օձմանուկ» հեքիաթում. անգավակ թագավորը խնդրում է աստծուց. «Տեր աստվա՛ծ, ի՛նչ կըլի որ ինձ էլ մի գա-

¹ «Օձեմանուկ և Արևմանուկ».- **Սրվանձտյանց Գ.** Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978, էջ 491:

² **Uther H.-J.**, The types of international folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, part I, Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales. and Realistic Tales, with an Introduction. Helsinki. Academia Scientiarum Fennica. 2011. p. 259-260

³ Նույնը, էջ 260:

վակ տայիր, ես էլ սիրեի իմ զավակին. բա ես էս օցի դդար էլ կայի ոչ, որ մի օցի ճուտ էլ ա ինձ տալիս չես»⁴: Եթե Սրվանձոյանցի հեքիաթում աստված անզավակ թագավորին կես-մարդ, կես-օձ է տալիս, այս հեքիաթում տալիս է օձի ճուտ, որը վերաճում է վիշապի: Մանազկերտի «Օձ-մանուկ, Վարթ-մանուկ»⁵ հեքիաթում աստված օձի տեսքով զավակ է տալիս ոչ թե թագավորին, այլ՝ աղքատ ամուսիններին: Երեք տարբեր տարածաշրջաններից գրառած այս հեքիաթներում աստծո գործառույթը որպես նվիրատու՝ նույնն է, սակայն հեքիաթներն ունեն տարբեր պոմոլոգիայի կառուցվածք և հանգուցալուծում:

Այլ է պատկերը Սրվանձոյանցի գրառած «Անխելք մարդը» հեքիաթում⁶: Այստեղ խորհրդատու աստվածը հանդես է գալիս «դովաթի» (ունեցվածք) տեսքով: Հարուստ և անխելքության արդյունքում ունեցվածքը կորցրած հերոսը ծերունու խորհրդով ճանապարհվում է իր ունեցվածքը հետ բերելու: Ծերունին խորհուրդ է տալիս, սակայն մատնացույց չի անում դովաթի տեղը, որի մասին հերոսն իմանում է երազի միջոցով⁷: Հերոսն իր հիմարության պատճառով կորցնում է աստծո կողմից իրեն տրված հնարավորությունը և պատժվում (կործանվում): Ըստ հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման՝ «հիմարների մասին» խմբի մոտիվները՝ ATU 460A⁸, ATU 1200-1349⁹, բնորոշ են բոլոր ժողովուրդների հեքիաթներին, սակայն պետք է նշել, որ յուրաքանչյուր ազգ յուրովի և ազգային ավանդույթների սահմանում է զարգացնում այն: Հետևաբար հայ բանահյուսական ժառանգության մեջ «հիմարների մասին» հեքիաթաշարի հեքիաթների տարբերակների պոմոլոգիաները պայմանավորված են Հայաստանի պատմագագազգրական տարածաշրջանների լեզվամտածողության, սովորույթների, բնական միջավայրի, հասարակական ընկալումների առանձնահատկություններով: Ըստ այդմ՝ «անխելք մարդու» թեմայով պոմոլոգիայի համեմատությունը հնարավորություն է տալիս նրկատելու, որ տարբեր տարածաշրջաններում հիմարի կերպարային զարգացումը նույն սխեմայով է կատարվում. անխելք մարդու պոմոլոգիայի զարգացումը միանշանակ աստծուն գտնելու խնդիր է իրականացնում, որին զուգահեռ հանդես են գալիս գանգատավորներ, որոնց տեսակները և նրանց անհաջողությունների պատճառները տարբեր են:

«Բյուրապատիկ» հեքիաթում¹⁰ (ATU 460A տիպի J1262.5.1 մոտիվ)¹¹ ողջ ունեցվածքը տերտերին տված հերոսը չի կործանվում, այլ հետևելով **տերտերի** խորհուրդներ-

⁴ «Արևիատ և Օձմանուկ».- Հայ ժողովրդական հեքիաթներ (այսուհետև՝ ՀԺՀ), հ. I, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, ՝ 17, էջ 236:

⁵ «Օձ-մանուկ, Վարթ-մանուկ».- ՀԺՀ, հ. IX, Բագրևանդ (Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ), հ. IX, կազմող՝ **Մկրտչյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968, ՝ 41, էջ 231:

⁶ **Մրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 161-165:

⁷ Երազներում խորհրդատվության և նվիրատվության մասին տե՛ս՝ **Խեմյան Մ.Հ.**, Խորհրդատվությունը և նվիրատվությունը երազներում (Ըստ հայ ժողովրդական հեքիաթների)// Պատմաբանասիրական հանդես, № 2, Երևան, 1917, էջ 162-172:

⁸ **Uther H.-J.** նշվ. աշխ., էջ 269-270:

⁹ **Uther H.-J.** նշվ. աշխ., էջ 72-150:

¹⁰ «Բյուրապատիկ».- **Մրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 165-170:

¹¹ **Uther H.-J.** նշվ. աշխ., էջ 269:

րին՝ ուղևորվում է ոսկե աթոռի վրա նստած Բյուրապատիկի (աստծո) մոտ՝ կորցրածը հազարապատկելու ակնկալիքով: Ի տարբերություն նախորդ՝ «Անխելք մարդը» հեքիաթի՝ աստված հերոսին ոչ թե անուղղակի հասկացնում է, որ ճանապարհին հանդիպած գանգատավորների միջոցով հարստանա, այլ անմիջականորեն հերոսին ցույց է տալիս հարստության աղբյուրի տեղը:

Հայկական հեքիաթներում կա մի խումբ, որտեղ աստված գործում է միջնորդների միջոցով (ծերունի, հրեշտակ, դերվիշ և այլն)՝ ընդունելով նրանց կերպարանքը: Հաճախ հեքիաթներում աստված հայտնվում է սպիտակամորուս **ծերունու** (ճամփաբաժանի, սև-սպիտակ թելեր կծկող, ճակատագիր գրող և այլն) տեսքով: Գ. Մրվանձոյանցի «Անտես-Աննրման» հեքիաթի ծերունին սուրբ Մարգիսն¹² է, որի միջոցով աստված օգնության ձեռք է մեկնում աղքատների նկատմամբ ողորմածություն անող արքայազնին: Նախ նա հանդես է գալիս խորհրդատվությամբ. «Քանի մը օր երթալեղ յետոյ, ճամփան երեք կուլի. վերին ու վարի ճամփան մի՛ երթար, միջինը գնա, ձիավոր մը տի հանդիպի քեզի, ձինը կու տեսնաս, ձիավորը չես տեսնար, չվախնաս: Մտքովդ Մուրբ Մարգիս կանչե ու ձիավորին ըսե. «Թե կտրիճ ես, ձիուց ցած իջիր, որ քեզ հետ գլուխը բռնենք»: Անիկա ձիեն կիջնա՝ բայց չերվար, դու մեկեն էլիր, հեծիր անոր ձինը, ան ատեն անոր թլըսումն կավրվի, քեզի կերևա: Ասկե անդին զիտենալիք քուկդ է»¹³: Այնուհետև սուրբ Մարգիսը հետևում է հերոսին նրա բոլոր գործողությունների ընթացքում՝ տեսանելի կամ անտես: Մրվակով բուժիչ յուղ է տալիս՝ հիվանդ թագավորին բուժելու և պալատ մուտք գործելու, ինչպես նաև երկու փետուր՝ Չինումաչին հասնելու համար: Այս հեքիաթում ծերունին կարողանում է վերակենդանացնել նենգ պառավի կախարդանքի հետևանքով մեռած հերոսին: Այս մոտիվը համապատասխանում է հեքիաթների միջազգային դասակարգման ATU 302B («Կյանքը կախված է թրից») և ATU 516B («Հափը շտակված արքայադուստր») տիպերի E711.10 մոտիվին: Եթե այս հեքիաթում կախարդանքը հերոսի թևի մեջ է (նուսխա)¹⁴, «Զուլվիսիա» հեքիաթում՝ կայծակ թրի¹⁵, Հայաստանի այլ տարածաշրջանների հեքիաթներում հերոսի ուժը դաշույնի մեջ է («Աստղ

¹² Հեքիաթներում սուրբ Մարգիսի մասին անդրադարձները տե՛ս **Հարությունյան Ս. Բ.**, Սուրբ Մարգիսը ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ // Սուրբ Մարգիսին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, «Մուղնի» հրատ., Երևան, 2002, էջ 24-42: **Հայրապետյան Թ.**, Արքետիպային հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2016, էջ 144-148:

¹³ «Անտես-Աննրման». - **Մրվանձոյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 487:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 489:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 431:

ջոկոդ, հոտ քաշոդ, դոչադ, լոդնորդ»¹⁶, «Երգինքեն վեր ընգած խանչալը»¹⁷, թրի մեջ է («Արևելքի թաքավորի տղի հեքիաթը»)»¹⁸ և այլն:

Վերոհիշյալ «Անխելք մարդը» հեքիաթում ունեցվածքը կորցրած հերոսին խորհուրդ տվող ծերունին նույնպես կարելի է ասել, որ աստծո միջնորդ է: Հիմար հերոսը եթե չի կարողանում ելք գտնել իր անելանելի վիճակից, աստված նրան անուղղակի ճանապարհով՝ ծերունու միջոցով է հասկացնում՝ ինչ անի:

Հայկական հեքիաթներում խորհրդատու և նվիրատու ծերունիների մի տեսակ էլ իրենից ներկայացնում է հերոսի մեռած նախնու՝ ծերունու տեսքով հայտնվելն անդրաշխարհից: Սրվանձտյանցի գրառած «Աղբյուրի հարսն» հեքիաթում¹⁹ աղբյուրից դուրս եկած ծերունին աղջկա համար հագուստ չառած կնոջը խորհուրդ է տալիս գնալ աղջկան բերել, որ հագուստ տա: Ծերունին աղջկան հետը տանում է անդրաշխարհ և դարձնում իր հարսը: Հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում ծերունին դառնում է նաև վնասատու՝ կատարելով վրիժառությանը լցված որդու պատվերը, քանի որ որդին մտածում էր, թե իր մարմինը ածելիով կտրատողը իր կինն է եղել:

Ըստ հեքիաթների միջազգային դասակարգման՝ ATU 910A տիպի²⁰ հեքիաթներին է պատկանում Սրվանձտյանցի «Պառվու տղան» հեքիաթը, որտեղ ծերունին երեք խրատ է տալիս հերոսին. «Միրտը ում որ սիրի՝ գեղեցիկը նա է», «Համբերություն, զուխըդ էլ հանգիստ» և «Ամեն մի համբերություն մի խեր է»²¹: Ի դեպ, հերոսը նշված հեքիաթում խորհրդատու ծերունուն գտնում է **արքայադասեր** խորհրդով: Հատկանշական է, որ և՛ հայկական, և՛ միջազգային հեքիաթներում թե՛ թագավորը, թե՛ հերոսի հայրը, թե՛ ծերունին հերոսին տալիս են երեք խրատ: Տավուշի «Կորուստների խանութը» հեքիաթում խորհրդատու ծերունին հայտնվում է երագում և ասում հերոսին. «Առաջին հերթին տու ում որ հանդիպես, առաջին անքամը ինչ որ անվանես նրան, ասես, էտպես էլ կշարունակես, խոսքըս չփոփոխես: Երգորթը, որքան էլ գործըս վաժնի ըլի, որ տենաս մի ուխտատեղ կա, կթեքվես էտ ուխտատեղում մում կվառես: Եվ երրորթը, ճանապարհ գնալու ժամանակ, որդեղ էլ արևը մայր մտնի, էնդեղ էլ կմնաս...»²²: Այս հեքիաթն էլ դասվում է ATU 910K տիպին²³: Թե՛ Սրվանձտյանցի, թե՛ հայկական մյուս հեքիաթներում երբեմն առանց իրարից չտարբերվող երեք խորհուրդների հերոսն անկարող է հաղթահարել իր առջև ծառայած դժվարությունները:

¹⁶ «Աստղ ջոկոդ, հոտ քաշոդ, դոչադ, լոդնորդ».- ՀԺՀ, հ. III, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962, էջ 423:

¹⁷ «Երգինքեն վեր ընգած խանչալը».- ՀԺՀ, հ. V, Արցախ, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Գրիգորյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966, էջ 557:

¹⁸ «Արևելքի թաքավորի տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. VIII, Գուգարք (Լոռի), կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Գրիգորյան Ռ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977, էջ 174-175:

¹⁹ «Աղբյուրի հարսն».- **Սրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 452-453:

²⁰ **Uther H.-J.** նշվ. աշխ., էջ 528-529:

²¹ «Պառվու տղան».- **Սրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 481:

²² «Կորուստների խանութը».- Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 25, Իջևան (Ձորովոր), կազմող՝ **Խենյան Է.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2008, էջ 149:

²³ **Uther H.-J.**, նշվ. աշխ., էջ 535:

Դասական հրաշապատում հեքիաթի համար բնորոշ է հերոսի նախնական փորձությունը (ստուգումը), որն ավարտվում է օգնական կամ հրաշագործ միջոց ստանալով (նվիրատվությամբ): Հայկական հեքիաթներում հաճախ հերոսին նախնական փորձության է ենթարկում հերոսի **հայր-թագավորը** կամ պարգապես՝ **հայրը**: Փորձությունն ավելի հաճախ հմայական արգելքի (տաբու) վրա է խարսխված, որի խախտելու հանգամանքով են պայմանավորված հերոսի հետագա գործողությունները: Ջեյմս Ֆրեզերի դիտարկումներով՝ թագավորի կյանքին և իր երկրին սպառնացող վտանգի բնույթով պայմանավորված՝ ստեղծվել են մի շարք սահմանափակումներ՝ հանուն նրա կյանքի և ժողովրդի բարօրության²⁴: Մրվանձտյանցի հեքիաթներից մեկում («Պստիկ Միրզան և դև Գորգոչան») թագավորը մեռնելիս որդիների առաջ երկու արգելք է դնում, նախ իր մահից հետո գահը դատարկ չթողնել՝ հակառակ դեպքում իրենց հորեղբայրը կնստի գահին, հետո ոչինչ անել չեն կարող, և թագավորությունը կկործանվի: Առաջին արգելքը խախտելու դեպքում հորեղբայրը կվճռի թագավորի որդիների երկրից, այդ պարագայում թագավորը որդիների առաջ դնում է երկրորդ արգելքը՝ չգնալ Ավեր-ջաղաց, Կանաչ չիման և Սև սար²⁵: «Զուլվիսիա» հեքիաթում թագավորը իր յոթ որդիներին է պատվիրում չգնալ այն վայրը, որ հռչակված էր, որ գնացողը հետ չի գալիս²⁶: Հայկական հեքիաթներում բազմաթիվ են թագավորի՝ որդուն կամ որդիներին ինչ-որ վայր չգնալու պայմանի մոտիվը: Այս մոտիվը միշտ չէ, որ վերաբերում է հայր թագավորին: Մրվանձտյանցի «Նենգավոր մայր մը» հեքիաթում հայրը **որսորդ** է, որը մահանալիս կնոջը պատվիրում է, որ որդուն թույլ չտա որսի գնալ Սև սար²⁷, իսկ «Թիֆլիզու Տունյա Գուզալին» հեքիաթում հայրը **վաճառական** է, որը որդուն մեռնելուց առաջ խորհուրդ է տալիս Թիֆլիս չգնա, որպեսզի չզրկվի ունեցվածքից²⁸:

Մրվանձտյանցի հեքիաթներից մեկում («Բաղիկան և խան Բողու»)՝ թագավորը թուր և նետուաղեղ է նվիրում քառասուն որդիներից ամենափոքրին. հրաշագործ զենքերը չեն կարողանում ներգործել երկաթյա մարմին ունեցող Բողուի վրա: Այս հեքիաթը դասվում է ATU 302 տիպի հեքիաթներին. ըստ E710 մոտիվի³⁰՝ հրեշի հոգին գտնվում է մարմնից դուրս: Այրարատի «Ջան-Փոլատ» հեքիաթում թագավորը հրաշագործ թուր է նվիրում յոթ որդիներից փոքրին³¹: Երկու հեքիաթում էլ հերոսը հափշտակված արքայադստեր միջոցով իմանում է հրեշի հոգու տեղը: Առաջինում Սպիտակ սարի սպիտակ եզան փորի մեջ գտնվող սպիտակ աղվեսի փորի սպիտակ սաղափի տուփի մեջ յոթ

²⁴ **Ֆրեզեր Ջ. Ջ.**, Ոսկե ճյուղը, Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1989, էջ 216:

²⁵ «Պստիկ Միրզան և դև Գորգոչան».- **Մրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 435:

²⁶ «Զուլվիսիա».- **Մրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 426:

²⁷ «Նենգավոր մայր մը».- **Մրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 204:

²⁸ «Թիֆլիզու Տունյա Գուզալին».- **Մրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 476:

²⁹ «Բաղիկան և խան Բողու».- **Մրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 421:

³⁰ **Uther H.-J.**, նշվ. աշխ., էջ 180:

³¹ «Ջան-Փոլատ».- ՀԺՀ, հ. II, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959: էջ 51:

սպիտակ ճնճղուկների մեջ է³², երկրորդում՝ անտառի առյուծի փորի արկղի մեջ գտնվող երեք ծտի մեջ³³: Հայկական նմանատիպ բոլոր հեքիաթներում էլ հերոսը կարողանում է հաղթել՝ հոգին մարմնից դուրս գտնվող հրեշին՝ շնորհիվ տարբեր խորհրդատուների: Մրվանձտյանցի վերոնշյալ հեքիաթում **դերվիշն** է խորհուրդ տալիս՝ ինչպես սպիտակ աղբյուրից ջուր խմելու ժամանակ զսպի սպիտակ եզանը. «Մարդ կնիկովը յաղթուի, ջանավարը, գինիով»³⁴:

Նվիրատու թագավորը ոչ միշտ է արքայազնին հրաշագործ առարկա տալիս: «Անտես-Աննրման» հեքիաթում թագավորը մեռնելուց առաջ իր որդիներին մեկական սնդուկ է տալիս: Ավագ որդու սնդուկի մեջ՝ թագ, որը նրան իրավունք էր տալիս նստել հոր տեղը, միջնեկ որդու սնդուկի մեջ՝ ոսկի, իսկ կրտսեր որդու սնդուկի մեջ՝ հող: Հողը կրտսեր որդուն օժտում է ժողովրդի նկատմամբ ողորմածությամբ՝ ինչի արդյունքում սուրբ Մարգինս ուղեկցում է նրան հետագա գործողությունների ժամանակ՝ տալով խորհուրդներ և հրաշագործ առարկաներ³⁵: Հողը Տիեզերքի չորս տարերքներից մեկն է, որի մասին սյուժեների զգալի մասն ընդգրկված է աշխարհի շատ ժողովուրդների տիեզերածին առասպելների մեջ³⁶: Հայ բանավոր ավանդույթն անմասն չի մնացել հողի խորհրդի մասին պատումներից: Վերոնշյալ հեքիաթում թագավորի նվիրատվությունը որդիներին խորհրդանշական է: Թագը և ոսկին չեն կարող լինել թագավորության գոյատևման նախապայման՝ առանց հողի: Այդ իսկ պատճառով թագավորի ավագ և միջնեկ որդիները դուրս են մնում հետագա գործողություններից (նրանք որսորդությունից չեն վերադառնում): Բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարելուց հետո գահը բաժին է հասնում կրտսեր որդուն: Արցախի «Իրեք կուլան» հեքիաթում հողն ուրիշ խորհուրդ ունի: Հարուստ հայրն իր երեք տղաներին երեք կուլա է տալիս, մեկը՝ ոսկուց, մեկը՝ սաթից, երրորդը՝ հողից: Շրջելիս ոսկե կուլայից արյուն է թափվում, սաթի կուլայից՝ մոխիր, իսկ հողե կուլայից. «... իրեք տառ ա վեր ըղնում, այս տառերն են՝ սեր: Մրանով հերը օգում ա իւրան խուխոցն ասել, վեր վեղը ամենավն ա և բեղմա (պետք է) սիրել, քանի վեր ամեն հինչ վեղան ա կույանը»³⁷:

Մրվանձտյանցի հեքիաթներում թագավորը հանդես է գալիս և՛ որպես խորհրդատու, և՛ որպես նվիրատու: Հատկանշական է, որ թագավորը որոշ հեքիաթներում խորհուրդ կամ նվեր է տալիս հեքիաթի հերոսին, որը իր որդին չէ: Այսպես՝ «Մատնիկի ակն» հեքիաթում³⁸ թագավորը, ի նշան երախտագիտության (օձ դարձած արքայազնին կախարդանքից ազատելու համար), կախարդական մատանի է նվիրում հերոսին («Կա-

³² «Բաղիկան և խան Բողու».- Մրվանձտյանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 423:

³³ «Ջան-Փոլատ».- ՀԺՀ, հ. II, էջ 77:

³⁴ «Բաղիկան և խան Բողու».- Մրվանձտյանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 424:

³⁵ «Անտես-Աննրման».- Մրվանձտյանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 486-490:

³⁶ Рабинович Е. Г. Земля. Мифы народов мира. Т. I. С. 466-467.

³⁷ «Իրեք կուլան».- ՀԺՀ, հ. VII, Արցախ-Սյունիք, կազմողներ՝ Նազինյան Ա., Առաքելյան Մ., Երևան, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., 1979, էջ 207:

³⁸ «Մատնիկի ակն».- Մրվանձտյանց Գ., նշվ. աշխ., էջ 449-451:

խարդական (հրաշագործ) առարկաներ» հեքիաթախմբի ATU 560 տիպ)³⁹: Նույն մոտիվն է Կարսի «Չոփչին» հեքիաթում, սակայն նվիրատուն ոչ թե թագակիր անձ է, այլ օձերի թագավորը⁴⁰:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում թագավոր և հայր գործող անձինք երբեմն նույնանում, երբեմն էլ հանդես են գալիս որպես առանձին կերպարներ (որսորդ, վաճառական, ձկնորս և այլն): «Խելացի պատվիրաններ» խորագիրը կրող ATU 910 տիպն իր մեջ ընդգրկում է տարբեր պատումների համալիր՝ ATU 910A-ATU 910 N (13 տիպ)⁴¹, որոնցում հերոսը տարբեր մարդկանցից (հայր, ծերունի) ստանում է իրարից տարբերվող խորհուրդներ: Վերևում անդրադարձանք ATU 910A և ATU 910K տիպերին: Սըրվանձոյանցի «Չվանով բաղդի հասած» հեքիաթը դասվում է ATU 910D տիպին⁴²: Այս հեքիաթում մի հարուստ մարդ, տեսնելով, որ որդին փողերը վատնում է, առաստաղից երկու տախտակ է հանում տակը մի փարչ ոսկի դնում, տախտակները դնում է տեղը և տախտակից մի պարան կախում: Մեռնելիս որդուն խորհուրդ է տալիս, որ փողերը լրիվ վատնելուց հետո, երբ անելանելի վիճակի մեջ կհայտնվի, առաստաղի պարանից կախվի: Հոր խորհրդին հետևելով՝ որդին տեր է դառնում մի փարչ ոսկուն և անցնում նորմալ կյանքի⁴³:

Հայկական հեքիաթներում գործառույթների առումով ինչպես երբեմն նույնանում են աստված-ծերունի, թագավոր-հայր, այնպես էլ նույնանում են **թագուհի-մայր-պառապ** կերպարները: Թագուհի մոր կերպարն առանձնապես հստակ է արտացոլված Սրվանձոյանցի «Օձեմանուկ, Արևմանուկ» հեքիաթում, որը, ըստ Սարգիս Հարությունյանի հավաստման, էությանմբ հնամենի արևային առասպել է⁴⁴: Արևային առասպելներում գլխավոր հերոսը արևն է. արևային են համարվում նաև այն առասպելները, որոնցում հերոսը կամ հերոսուհին ունեն առասպելական արևին նման հատկանիշներ⁴⁵: Նշված հեքիաթում արևը չի հանդուրժում, որ հարուստի շփացած որդին իր անհաջող որսի պատճառով փորձում է նետահարել արևին և պատժում է նրան՝ անիծելով, որ այլևս արևի լույս չտեսնի՝ հակառակ դեպքում պետք է մեռնի: Արևի կողմից դրված արգելքը խախտվում է, Արևմանուկը մեռնում է: Արևմանուկի մորը **երագում** ինչ-որ ձայն ասում է՝ որտեղ և ինչպես գտնի որդու վերակենդանանալու դարմանը: Երագի ձայնի խորհրդատվությամբ Արևմանուկի մայրը գտնում է Արևմայր թագուհուն, որի գույթը շարժվում է որպես մայր, և նրան հետևյալ խորհուրդն է տալիս. «... դուն անցիր

³⁹ Uther H.-J., նշվ. աշխ., էջ 328-329:

⁴⁰ «Չոփչին». - Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ **Հարությունյան Ս., Վարդանյան Ս., Խեմչյան Է., Ղեջյան Լ., Խեմչյան Մ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ. 2013, էջ 142:

⁴¹ Uther H.-J., նշվ. աշխ., էջ 527-537:

⁴² Uther H.-J., նշվ. աշխ., էջ 533:

⁴³ «Չվանով բաղդի հասած». - **Սրվանձոյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 445, 446:

⁴⁴ **Հարությունյան Ս.Բ.**, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համազգային» տպարան, 2000, էջ 45:

⁴⁵ **Иванов В. В.** Солярные мифы. Мифы народов мира. Т. II. Москва. -1998. С. 461-462.

այդ աստղերուն ետևը ծածկվիր, հիմա որդիս կուգա՝ չըլլի թե էրվիս. երբ ավուզը կը մտնա լողկնա, կելնե կուգա կաթ ծծելու, ես անոր ծիծ տալուս ժամանակ՝ դուն անոր լվացված ավուզեն շիշով մը ջուր առ ու գնա, տար, ցանե քո որդվույն վրա, կառողջանա»⁴⁶: Ավագանի ջուրն ամեն անգամ արևի լողանալուց հետո է միայն ձեռք բերում հրաշագործ՝ բուժող հատկություն: Նվիրատուն այս պարագայում արևն է, թեև ինքը չի Արևմանուկի մորը հանձնում անմահական ջրով լի շիշը: Այս մոտիվը հանդիպում է 1860 թվականին Առաքել Բահաթրյանի գրառած հեքիաթում («Օգ-Մանուկին հաքյաթը»)⁴⁷: ATU 433B տիպին պատկանող այս երկու հեքիաթներն ունեն այուժետային տարբեր գարգացումներ: Արևամայրը երկրորդ հեքիաթում դառնում է նվիրատու:

Հերոսի նախնական փորձության հմայական արգելքը խախտվելուն երբեմն հաջորդում է հերոսի մոր նվիրատվությունը: Սրվանձտյանցի հեքիաթներից մեկում («Թիֆլիզու Տունյա Գուգալին») վաճառականի հարստության աղբյուրի գաղտնիքը ժառանգաբար իրեն անցած հրաշագործ առարկաների՝ քսակի, գլխարկի և դուդուկի մեջ է: Մահանալիս վաճառականը կնոջը պատվիրում է հրաշագործ առարկաները հանձնի որդուն այն ժամանակ միայն, երբ նա աղքատանա⁴⁸: Մայրը դառնում է ժառանգությունը փոխանցող օղակ և հանդես է գալիս հերոսի համար որպես նվիրատու:

Սրվանձտյանցի որոշ հեքիաթներում խորհրդատվությամբ ու նվիրատվությամբ հանդես են գալիս նաև հերոսի մայր **պառավը**, մայրական պարտականությունները ստանձնած պառավը, խորթ մայրը: Պառավի գործառույթները ինչպես Հայաստանի տարբեր տարածաշրջաններում, այնպես էլ Սրվանձտյանցի հեքիաթներում խիստ հակասական են՝ հյուրընկալ պառավից մինչև ջադու պառավ: Հակասական են նաև մարդակերպ **դևի** գործառույթները: «Նենգավոր մայր մը» հեքիաթը հարուստ է խորհրդատու և նվիրատու գործող անձանց բազմազանությամբ. հերոսի մայր (սկզբից՝ խորհրդատու է, այնուհետև՝ վնասատու), հերոսի մոր սիրելյան խորհրդատու դև, հյուրընկալ պառավ, քառասուն դևերի պառավ մայր, կաղ դև, նվիրատու **առյուծ**: Հերոսի գործողություններն ուղեկցվում են վնասատու խորհրդատուների խոչընդոտներով, սակայն նրա ճանապարհին հանդիպած հյուրընկալ պառավի խորհուրդներով և կաղ դևի նվիրատվությամբ (հրաշագործ կուժ, սանր, ածելի) և ուղեկցությամբ հաղթահարում է բոլոր դժվարությունները⁴⁹:

Մարդ և մարդակերպ նվիրատուներից և խորհրդատուներից հարկ է նշել նաև Սրվանձտյանցի գրառած հեքիաթների մի շարք գործող անձանց մասին. **աղջիկը**, որը եղբորը խորհուրդ է տալիս ջուր չիմել ձիու, եգան, գումեշի, արջի, խոզի, գայլի, գառան ոտատեղից, քարայրի փոսի մեջ գտնվող **պառավ դևը**, որը կախված այն բանից, թե ինչ վերաբերմունք է ցույց տալիս հերոսը, տարբեր՝ գործողություններին նպաստող կամ աննպաստ խորհուրդներ է տալիս, **խորթ մայրը**, որը ամուսնուն խորհուրդ է տալիս ա)

⁴⁶ «Օձեմանուկ և Արևմանուկ».- **Սրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ. էջ 494:

⁴⁷ «Օգ-Մանուկին հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, Արցախ-Ուտիք, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Սվազյան Վ.**, Երևան, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1973 էջ 79-80:

⁴⁸ «Թիֆլիզու Տունյա Գուգալին».- **Սրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 476-480:

⁴⁹ «Նենգավոր մայր մը».- **Սրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 204-211

իր երեխաներին տանի կորցնի, բ) գառանը մորթի, որ ինքը ուտի («Գառնիկ աղբեր»)⁵⁰, **ջուլհակը**, որի խորհրդով թագավորը խույս է տալիս պատերազմից («Իմաստուն ջուլհակն»), անդրաշխարհի նվիրատու **արաբը**, որը հերոսին 3 խնձոր և 3 նուռ է տալիս («Պատվու տղան»), **գերբնական հասկություններով օժտված գործող անձինք**՝ ա) ողջ աշխարհի խոսակցությունները լսող, բ) արագավազ, գ) շատակեր, դ) աշխարհի չափ բեռը շալակող, ե) շատ խմող, զ) փող փչող հովիվ, որ սար ու ձոր խաղացնում է («Երագատես»)⁵¹ և այլն:

Հրաշապատում հեքիաթներում կենդանիները և թռչունները կապված են մարդու՝ տոտեմական պատկերացումների հետ. նրանք կարող են խոսել մարդկային լեզվով, օգնել գլխավոր հերոսին՝ իրենց գերբնական ուժով և տարածության մեջ (իրական աշխարհ-այնկողմնային աշխարհ) մեծ արագությամբ տեղաշարժվելու հատկությամբ:

Մրվանձտյանցի գրառած հեքիաթներում քիչ չեն նաև **կենդանի և թռչուն նվիրատուներն ու խորհրդատուները**: Այդ հեքիաթներից մեկը դասվում է ATU 301՝ «Երեք հափշտակված արքայադուստր» խորագրով տիպին: Դավադիր եղբայրների պատճառով անդրաշխարհում հայտնված արքայազնը չի կարողանում դևի գերեվարությունից փրկված աղջկա խորհուրդն իրականացնել՝ լույս աշխարհ դուրս գալու համար: Նա պետք է ճիշտ հաջորդականությամբ ցատկեր սև, կարմիր և սպիտակ **խոյերի** վրա, որպեսզի սպիտակ խոյը նրան դուրս բերեր լույս աշխարհ: Անդրաշխարհի՝ հերոսի կողմից սպանված դևերն անուղղակիորեն դառնում են նվիրատու, որովհետև արքայազնը նրանց ունեցվածքից ընտրում է կայծակ թուրը: Իսկ դևերի սև, կարմիր, սպիտակ հրեղեն **ձիերից** հերոսը մի-մի մազ է պոկում և վերցնում հետը: Հետագայում՝ հեքիաթի սյուժեի հանգուցալուծման ժամանակ հերոսը, հերթով կրակին տալով նվիրատու ձիերի մազերը, ձիերի օգնությամբ հասնում է իր գերագույն նպատակին՝ դառնում թագավոր⁵²: Հերոսին անդրաշխարհից լույս աշխարհ է հանում երախտագետ **արծիվը**, որի խորհրդով հերոսը անդրաշխարհի թագավորից (նվիրատու թագավոր) ձեռք է բերում 40 տիկ գինի և 40 դմակ: Արծիվն այս հեքիաթում անդրաշխարհի և այսրաշխարհի կապող օղակ լինելուց բացի ունի մեկ այլ գործառույթ ևս՝ վիրավոր հերոսին բուժելը. «Արծիուր լեզուի տակից կը հանի պահած միս կը կպուցի տըղի կուշտ, ուր թքով ու լեզուով կը եռցուցի. ճամհու կը դնի դեհ քաղաք»⁵³: Այս հեքիաթում հյուրընկալ պատավը, որն իր վրա է վերցնում հերոսի մոր պարտականությունները, նրան ուղղորդում է վիշապամարտի. ջրարգել վիշապին և արծվի ձագերին ուտող վիշապին սպանելուց հետո է միայն հերոսը կարողանում հաղթահարել այսրաշխարհ վերադառնալու ճանապարհին ծառացած արգելքները:

Հերոսի մեռած նախնու հոգին հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս նաև **թռչունի** կերպարանքով: Մրվանտյանցի «Ճնճղուկ և երկու որբ» հեքիաթում մեռած մոր հոգին, զգալով իր երեխաների գլխին կախված մոտալուտ վտանգը, **Ճնճղուկի** տեսքով,

⁵⁰ «Գառնիկ աղբեր». - **Մրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 155-157

⁵¹ «Երագատես». - **Մրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 194-198:

⁵² **Մրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 187-189:

⁵³ **Մրուանձտեանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 184:

զգուշացնում է երեխաներին, որ փախչեն խորթ մոր ձեռքից, որ գետում չխեղդի նրանց⁵⁴: Իսկ «Գառնիկ աղբեր» հեքիաթում **աքաղաղն** է թագավորին հայտնում, թե որտեղ է խորթ մայրը թաքցրել հերոսուհուն⁵⁵:

Եզրահանգում. Գարեգին Սրվանձտյանցի գրառած 35 հեքիաթի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հեքիաթ են մուտք գործում հարակից կերպարներ, որոնք իրենց խորհուրդներով և հրաշագործ առարկաներ մատուցելով՝ նպաստում են գլխավոր հերոսի գործողություններին: Հեքիաթներում գերակշռողը մարդ և մարդակերպ նվիրատուներն ու խորհրդատուներն են (աստված, ծերունի, թագավոր, թագուհի, արքայադուստր, հայր, մայր, պառավ, դերվիշ, վաճառական, որսորդ, արաբ, դև): Որոշ հեքիաթներում միևնույն կերպարը հանդես է գալիս և՛ որպես նվիրատու, և՛ որպես խորհրդատու: Կապված մարդու տոտեմական պատկերացումների հետ՝ հեքիաթ մուտք գործած կենդանիները (ձի, առյուծ) և թռչունները (արծիվ, ճնճղուկ, աքաղաղ) հանդես են գալիս որպես հերոսի մեռած նախնու վերամարմնավորում, ունեն մարդկային հատկանիշներ, զիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի, նրա առաջ ծառացող վտանգների մասին և իրենց խորհուրդներով ուղղորդում են նրան:

Գարեգին Սրվանձտյանցի հեքիաթների նվիրատու և խորհրդատու կերպարները, Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների և տարբեր ժողովուրդների հեքիաթների նմանատիպ կերպարների հետ ընդհանրություններ ունենալով հանդերձ, աչքի են ընկնում իրենց ինքնատիպությամբ:

СКАЗКИ ЗАПИСАННЫЕ Г. СРВАНДЗТЯНЦОМ В КОНТЕКСТЕ АРМЯНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

Хемчян М. Г.

Ключевые слова: *сюжет, мотив, вариант, даритель, советчик, регион, образ, функция, магическое табу.*

Армянское сказковедение включает запись, издание и исследование сказок, которые никогда не были разделены: они издавались и исследовались одновременно с записью. Она началась еще во второй половине XIX в., основоположником которой был филолог, этнограф, собиратель устного народного творчества Гарегин Срвандзтянц, деятельность которого стала импульсом для дальнейшей записи и сохранения армянской народной устной традиции. Все 35 сказок, записанные Срвандзтянцом, имеют параллели со сказками разных регионов Армении и других народов.

Действия героя сказки основывались на многовековых знаниях человека и сопровождались рядом смежных образов, которые способствовали решению главной задачи сказки. К таким образам относятся дарители и советчики, которые в сказках Срвандзтянца богаты своим многообразием и функциями. В статье рассмотрены человек и антропоморфные существа (бог, старик, король, королева, мать, отец, старуха, принцесса, дервиш,

⁵⁴ «Ճնճղուկ և երկու որբ».- **Սրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 462:

⁵⁵ «Գառնիկ աղբեր».- **Սրվանձտյանց Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 159:

дэв и т.д.), животные (конь, лев, баран и т.д.) и птицы (орел, воробей, петух и т.д.), дарители и советчики, также повстречавшиеся герою по дороге одаренные сверхъестественными способностями действующие лица, посланные богом.

Изучение сказок, записанных Срвандзтянцом, показывает, что большинство помощников, содействующих герою - человек и антропоморфные дарители и советчики, которые с другими помощниками, имеющими общность с однотипными образами армянских и других народных сказок, также выделяются своеобразием.

FAIRY TALES RECORDED BY G. SRVANDZTYANTS IN THE CONTEXT OF ARMENIAN FOLK FAIRY TALES

Khemchyan M.H.

Key words: *plot, motive, donor, adviser, version, region, character, function, magic taboo.*

Armenian Fairy Tale studies include the recording, publishing and research of fairy tales that have never been separated from one another: they have been published and researched simultaneously with the recording. The latter began in the second half of the 19th century, initiated by the philologist, ethnographer, folklore gatherer Garegin Srvandztyants, whose activities became an impetus for the further recording and preservation of the Armenian folk oral tradition. All 35 tales recorded by Srvandztyants have parallels with tales from different regions of Armenia and other nations.

The actions of the tale main character were anchored on the centuries-old human knowledge and were accompanied by a number of related characters that contributed to the solution of the main issue of the tale. Such characters include donors and advisers, which in Srvandztyants' tales are rich in their diversity and functions. The article studies the human and anthropomorphic (god, old man, king, queen, mother, father, old woman, princess, dervish, dev, etc.), animal (horse, lion, ram, etc.) and bird (eagle, sparrow, rooster, etc.), donors and advisers, as well as the characters gifted with supernatural abilities sent by the God and meeting the character along his way. The study of fairy tales recorded by Srvandztyants shows that most of the assistants who facilitate the actions of the character are human and anthropomorphic donors and advisers who, alongside with other assistants who have similarities with the same type of the Armenian and other folk tale characters, also stand out by their originality.

Գ ր ա կ ա ն ո թ յ ո լ ն

1. Խենյան Մ. Հ., Խորհրդատվությունը և նվիրատվությունը երազներում (Ըստ հայ ժողովրդական հեքիաթների) // Պատմաբանասիրական հանդես, № 2, Երևան, 1971, էջ 162-172:
2. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 25, Իջևան (Ձորովոր), կազմող՝ Խենյան Է., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2008:
3. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. I, Այրարատ, կազմող՝ Նազինյան Ա., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959:
4. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. II, Այրարատ, կազմող՝ Նազինյան Ա., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959:
5. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. III, Այրարատ, կազմող՝ Նազինյան Ա., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962:

6. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. V, Արցախ, կազմողներ՝ Նազինյան Ա., Գրիգորյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966:
7. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, Արցախ-Ուտիք, կազմողներ՝ Նազինյան Ա., Սվազյան Վ., Երևան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., 1973:
8. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VII, Արցախ-Սյունիք, կազմողներ՝ Նազինյան Ա., Առաքելյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979:
9. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VIII, Գուգարք (Լոռի), կազմողներ՝ Նազինյան Ա., Գրիգորյան Ռ., Երևան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., 1977:
10. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. IX, Բագրևանդ (Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ), կազմող՝ Սկրտչյան Մ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968:
11. Հայրապետյան Թ., Արքեպիսկոպոսի հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2016:
12. Հարությունյան Ս. Բ., Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համազգային» տպարան, 2000:
13. Հարությունյան Ս. Բ., Սուրբ Սարգիսը ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ // Սուրբ Սարգիս, Գիտաժողովի նյութեր, «Մուղնի» հրատ., Երևան 2002, էջ 24-42:
14. Սրվանձտյանց Գ., Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978:
15. Սրուանձտեանց Գ., Մանանայ, Կ. Պոլիս, 1876:
16. Ֆրեզեր Ջ. Ջ., Ոսկե ճյուղը, Մոզուբյան և կրոնի ուսումնասիրություն, Երևան, «Հայաստան» հրատ. 1989:
17. Иванов В. В. Соляные мифы / Мифы народов мира. Т II. Москва. Изд-во «Советская энциклопедия». -1988.
18. Рабинович Е. Г. Земля / Мифы народов мира. Т. I. Москва. Изд-во «Советская энциклопедия». -1987.
19. Uther H.- J., The types of international folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, part I. Animal Tales Tales of Magic. Religious Tales. and Realistic Tales. with an Introduction. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica. 2011 .

Ընդունվել է՝ 26. 04. 2021

Գրախոսվել է՝ 26. 05. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 21. 06. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Մարինե ԽԵՄՉՅԱՆ՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ mkhemchyan@yandex.ru